

Як адаптувати наявні правила академічної доброчесності?

БЮЛЕТЕНЬ «АКАДЕМІЧНА ДОБРОЧЕСНІСТЬ»
Випуск № 32 || ВЕРЕСЕНЬ 2026 РОКУ

31 липня цього року введено в дію Закон України «Про академічну доброчесність», який комплексно врегульовує широкий спектр прикладних питань етики освітнього процесу та наукової діяльності. Стаття 12 цього закону визначає необхідність розбудови в кожному університеті системи забезпечення академічної доброчесності, що включає як звичні для закладів вищої освіти, так і нові складові.

Поряд з реалізацією норм закону слід приділити увагу деяким «звичним» правилам і процедурам забезпечення академічної доброчесності в контексті набуття відповідними підходами коректного вигляду й уникнення практик, що подеколи пов'язані не так із підвищенням стандартів доброчесності, як з їх імітацією.

Відсотки текстових збігів

Традиційною «метрикою», яка може свідчити про ознаки порушень доброчесності й тому прописана в положеннях про запобігання академічному плагіату чималої частини українських університетів і наукових установ, є «допустимі» і «недопустимі» відсотки текстових збігів, що їх за результатами перевірки академічного тексту видає певна програма.

Практичною проблемою є часто некоректна інтерпретація цього показника.

По-перше, відсоток текстових збігів не є відсотком плагіату чи академічного плагіату. Всупереч самоназві («антиплагіатне програмне забезпечення»), жодна комп'ютерна програма чи система не визначає, чи є певний збіг тексту плагіатом, чи ні. Це встановлює тільки людина, яка обов'язково має дивитися не лише на обчислений програмою відсоток, а й на конкретний текст, що збігся із іншим джерелом, і на природу цього збігу: можливо, збігдась правильно оформлена цитата або програма порахувала як збіги назви статей у переліку літератури, і тоді такі збіги не є проблемою.

По-друге, різним дисциплінам властивий різний типовий обсяг збігів. Наприклад, в юридичній науці такий показник природно буде вищим, бо в текстах правового спрямування часто наводять розлогі цитати з нормативно-правових актів. Університетські положення зазвичай не беруть до уваги цю особливість, встановлюючи один відсоток для всіх своїх науковців, викладачів, студентів й аспірантів.

По-третє, абсолютно некоректним є механістичне, формальне застосування цього показника, коли в університетському положенні вказане граничне його значення у, скажімо, 20%, і авторів, в тексті

якого програма нарахувала 22% збігів, кажуть відредагувати текст, щоб при повторній перевірці цей показник не перевищив 20%. За цього підходу повністю втрачається сенс перевірки, яка переспрямовується з виявлення можливого порушення доброчесності на припасування кількісного індикатора (*жодне значення якого саме собою не свідчить про жодне порушення*) до визначеної певним документом граничної «норми».

По-четверте, коректної оцінки потребує й отримання в нашому прикладі інформації про наявність в перевіреному тексті 10% збігів. Такий відсоток не означає автоматично, що в тексті відсутні ознаки порушень, адже сплагійованим з іншої публікації може бути, наприклад, один-єдиний ключовий висновок автора, від якого залежить сприйняття читачами наукової цінності усього тексту роботи. І тоді виявлений збіг слід інтерпретувати як серйозне порушення академічної доброчесності.

Нагадаю в цьому зв'язку, що рекомендації, поширені офіційним листом МОН^[1], пропонують вважати проблемою некоректні текстові збіги без зазначення джерела обсягом від одного речення. А допустимий відсоток академічного плагіату завжди дорівнює нулю.

Нарешті, по-п'яте, жодна програма в принципі не здатна виявити всі текстові збіги. Програми не виявляють збігів з публікаціями, доступними лише в паперовому вигляді, перекладів з інших мов чи перефразувань.

Загалом використовувати спеціалізоване програмне забезпечення для пошуку некоректних текстових збігів потрібно, адже воно є першим фільтром на недопущення прямого копіювання текстових фрагментів з інтернету, що досі актуально для багатьох ситуацій. Проте тільки на підставі обчисленого програмою відсотка приймати жодне рішення щодо академічного тексту не можна, обов'язково необхідно аналізувати зміст виявлених текстових збігів.

ПЕРЕФРАЗУВАННЯ НЕ УСУВАЄ ПРОБЛЕМУ

У разі виявлення текстових збігів, як згадано вище, авторам подеколи висувають некоректну вимогу перефразувати текстовий фрагмент, аби програма більше не «виділяла» його. Ніби «немає текстового збігу — немає й проблеми».

Ця логіка — хибна. Нагадаю тут розлоге визначення з закону: «Академічний плагіат — це оприлюднення (частково або повністю) наукового (творчого) результату, отриманого іншою особою (іншими особами), як результату власної академічної

діяльності та/або відтворення в академічному творі чи навчальній роботі (частково або повністю) раніше оприлюдненого (опублікованого) твору (навчальної роботи) іншого автора (інших авторів) без посилання на відповідне джерело інформації та/або його (її) автора (авторів) (за наявності інформації про автора/авторів), та/або оприлюднення в академічному творі (навчальній роботі) перекладу іншомовного твору (його частини) без зазначення автора (авторів) перекладеного твору»^[2].

Зверніть увагу, що в наведеному визначенні немає жодної згадки текстових збігів. Академічним плагіатом є некоректне відтворення чужих наукових результатів. Ці результати можуть формулюватися різними словами чи реченнями на письмі. Перефразування думки не змінює її змісту, не перетворює виявлене порушення академічної доброчесності на його відсутність (незважаючи на, можливо, інший результат повторної програмної перевірки тексту). Наявність текстового збігу може свідчити про наявність академічного плагіату, а відсутність текстового збігу після заміни слів на синоніми не можна інтерпретувати обов'язково як відсутність плагіату і розв'язання проблеми.

Тому вимога до автора перефразувати текст на підставі результату роботи «антиплагіатної» програми — позбавлена практичного сенсу. Вона може свідчити про недостатнє розуміння пояснених вище відмінностей між текстовими збігами й плагіатом та/або про прагнення приховати виявлене порушення академічної доброчесності замість його усунення та/або про некоректне визначення і реалізацію окремої складової політики забезпечення доброчесності в університеті (коли абсолютизується метрика кількості текстових збігів). В останньому випадку внутрішня політика академічної доброчесності закладу вищої освіти потребує змін й роз'яснювальної роботи.

САМОПЛАГІАТ — ІСНУЄ

В УКРАЇНСЬКІЙ АКАДЕМІЧНІЙ СПІЛЬНОТІ чомусь популярна думка про вигаданий характер самоплагіату й неможливість існування цього явища.

Поширеним аргументом є те, що слово «плагіат» етимологічно означає «крадіжка», коли вкрасити в самого себе, отже, вчинити «самоплагіат» — неможливо.

Хиба цього аргументу криється в тому, що значення терміна не обов'язково повинне відповідати його етимології. Ось кілька прикладів.

Артеріями у нашому організмі рухається кров; етимологічно це слово означає «трубку з повітрям».

Слово **«атом»** дослівно означає «неподільний». Сьогодні ми знаємо, що атоми складаються з електронів, протонів та нейтронів, слово **«електрон»** перекладається з давньогрецької як «бурштин», а протони й нейтрони утворені з кварків.

Малярію спричиняють паразити-плазмодії, коли це слово перекладається з італійської як «погане повітря».

«Кисень» — дослівно, «той, що утворює кислоту», коли кисень, на відміну від водорода, не є обов'язковою складовою кислот, а сполуки окремих елементів з киснем є оксидами.

Хромосоми («кольорові тіла») не мають власного їм кольору.

Насправді самоплагіат — це явище, коли наукова публікація чи її фрагмент відтворює попередню публікацію цього ж автора, раніше оприлюднені наукові результати, але автор не інформує про цей факт своїх читачів. Ув освітньому процесі самоплагіат може виникнути, коли «нова» робота студента — це його попередня робота, яка вже отримала оцінку в рамках іншої навчальної дисципліни.

Самоплагіат є порушенням академічної доброчесності тому, що він вводить в оману читачів роботи, а також дозволяє авторові нечесно претендувати на незаслужені блага: студент отримує другу оцінку за ту саму роботу, отже, втрачає нагоду потренувати свої навички під час вивчення нової дисципліни; викладач чи дослідник легко збільшує показники своєї публікаційної активності, що покращує його позиції в різноманітних рейтингах і потенційно надає йому несправедливу конкурентну перевагу перед колегами.

Більше про самоплагіат ви можете дізнатися з третього випуску цього бюлетеня, а далі поговоримо про один важливий виняток, до якого не застосовуються загальні правила щодо недопущення самоплагіату.

ОСОБЛИВІСТЬ ПЕРЕВІРКИ ДИСЕРТАЦІЙ

Стандартною вимогою до підготовки дисертацій в Україні є опублікування основних результатів дисертаційного дослідження у певній кількості наукових статей перед її захистом. Внаслідок цього «антиплагіатні» програми можуть показувати значні збіги тексту в рукописі дисертації із текстом попередніх публікацій здобувача. Це викликає побоювання самоплагіату й вимогу перефразувати текст, про недоцільність якої йшлося вище.

Що тут важливо? Повтор опису результатів дослідження в рукописі після опублікування їх же в статтях не є самоплагіатом саме тому, що таке опублікування є прямою, офіційною вимогою в Україні. Тому стаття 26 «Самоплагіат» закону «Про академічну доброчесність» містить виняток: *«Не вважається самоплагіатом оприлюднення в дисертації на здобуття наукового ступеня раніше опублікованих власних наукових результатів без зазначення інформації про джерело попереднього оприлюднення»*^[3].

Аналогічна норма наявна у Порядку присудження ступеня доктора філософії: *«Не вважається самоплагіатом використання здобувачем своїх наукових праць у тексті дисертації без посилання на ці праці, якщо вони попередньо опубліковані з метою висвітлення в них основних наукових результатів дисертації та вказані здобувачем в анотації дисертації»*^[4].

Не вимагайте, будь ласка, у дисертантів перефразувати свій текст. Цей текст апріорі не є самоплагіатом. Не зважайте тут на проценти збігів. Перефразування рукопису не має сенсу. Воно змушує здобувача виконувати значний обсяг непотрібної роботи в умовах, коли підготовка до захисту й без цього є складним і стресовим процесом.

Слід застерегти, що зазначене не стосується дисертацій на здобуття ступеня доктора наук, підготовлених у вигляді монографії. На монографії поширюються норми законодавства щодо недопущення самоплагіату. З вихідних даних монографії не випливає, що вона призначена тільки для здобуття наукового ступеня; в монографії як книжці (а не рукописі) оприлюднюються наукові результати для широкого загалу читачів, тому до неї застосовуються всі вимоги щодо академічної доброчесності.

ФОРМУЛЮЙМО НАШІ ВИСНОВКИ ПРАВИЛЬНО

Між засвідченням наявності й відсутності порушень академічної доброчесності в певному тексті існує принципова відмінність. Наявність академічного плагіату, фальсифікацій чи фабрикацій у багатьох ситуаціях можна довести. Натомість відсутність таких порушень зазвичай на 100% довести неможливо, бо жодна перевірка не здатна верифікувати усі аспекти підготовки певної наукової або навчальної роботи.

Тому за результатами перевірки роботи на ознаки порушень некоректно висувати, що «порушення в тексті відсутні». «Довідки», що містять таке твердження, посутньо беззмислові. Правильно зазначити: «за результатами проведеної перевірки порушень академічної доброчесності не виявлено» або «ознаки порушень відсутні». Формулюймо такий висновок коректно.

СЛОВО ВІД АВТОРА

Попередні випуски цього бюлетеня побачили світ між листопадом 2019 і лютим 2024 року. Після тривалої перерви я вирішив повернутися до цього проєкту. Адже наприкінці минулого року Верховна Рада прийняла Закон України «Про академічну доброчесність». З одного боку, цей закон суттєво збагачує набір заходів та інструментів, спрямованих на розбудову доброчесного освітнього й наукового середовища. З іншого боку, новий закон — комплексний і складний, імплементація його норм та, головне, зміна повсякденних практик українських університетів потребуватимуть значних зусиль і займуть довгий час.

На цьому шляху доведеться як впроваджувати нові норми, правила, практики, так і долати низку поширених міфів з питань академічної доброчес-

ності, які, на жаль, є стійкими переконаннями для багатьох викладачів та представників адміністративної ланки українських університетів.

Я присвятив багато часу роботі із темою академічної доброчесності, зокрема був членом робочої групи Комітету Верховної Ради України з питань освіти, науки та інновацій, яка розробляла тоді ще проєкт закону «Про академічну доброчесність». Мені важливо допомагати колегам з різних закладів вищої освіти у розбудові доброчесного середовища, спільно шукати відповіді на (деколи складні й цікаві) питання, які постають на цьому шляху.

Тому я звертаюсь до вас із проханням про зворотний зв'язок. Які питання необхідно висвітлити у наступних випусках цього бюлетеня? Із якими складнощами ви стикаєтесь при розробленні чи застосуванні внутрішніх університетських документів з питань академічної доброчесності? В яких ситуаціях ваше бачення збігається чи не збігається із рекомендаціями державних органів, як-от МОН чи НАЗЯВО? Які норми нового закону вам недостатньо зрозумілі? Напишіть мені, будь ласка, про це на електронну адресу:

YEVHEN.NIKOLAIEV@GMAIL.COM

Можу спілкуватися з цих питань у будь-яких доречних форматах: як на сторінках бюлетеня, так і в індивідуальній комунікації, як усною консультацією, так і допомогою в підготовці проєктів тих чи тих внутрішніх документів університету.

Сподіваюсь на наш діалог!

З повагою — Євген Ніколаєв

1. Рекомендації щодо запобігання академічному плагіату та його виявлення в наукових роботах (авторефератах, дисертаціях, монографіях, наукових доповідях, статтях тощо). Лист МОН від 15.08.2018 № 1/11-8681. <https://tinyurl.com/4h5urkte>
2. Закон України від 18.12.2025 № 4742-IX «Про академічну доброчесність», частина перша статті 24. <https://tinyurl.com/4kwku4yf>
3. Там таки. Абзац другий частини першої статті 26.
4. Порядок присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження ступеня доктора філософії, затверджений постановою КМУ від 12.01.2022 № 44, абзац третій пункту 9. <https://tinyurl.com/2kwu63p8>

Бюлетень підготував Євген Ніколаєв. Усі випуски читайте на ресурсі WWW.SKERTIC.IN.UA

Ця публікація поширюється на умовах ліцензії CREATIVE COMMONS: Із Зазначенням Авторства — Некомерційна — Поширення На Тих Самих Умовах 4.0 Міжнародна (CC BY-NC-SA 4.0)